

Morgonrodnad

Socialismens stil
och mytologi 1871–1914

Stefan Arvidsson

Nordic
Academic
Press

NORDIC ACADEMIC PRESS

För generösa bidrag till tryckning tackar jag Åke Wibergs Stiftelse,
Stockholms Arbetareinstitutsförening, Berit Wallenbergs Stiftelse
samt Institutionen för kulturvetenskap vid
Linnéuniversitetet.

Kopiering eller annat mångfaldigande av denna inlaga
kräver förlagets särskilda tillstånd.

Nordic Academic Press
Box 1206
221 05 Lund
www.nordicacademicpress.com

© Nordic Academic Press och Stefan Arvidsson 2016
Sättning: Aina Larsson/Sättaren i Ängelholm
Figurer: Fugazi form
Omslag: Jacob Wiberg
Omslagsbild: "Prometheus and the Eagle". Utkast
till målning av Walter Crane (1845–1915).
Tryck: Scandbook, Falun 2016
ISBN 978-91-88168-26-9

Innehåll

Inledning	7
-----------	---

I PANORAMA

1. Beträffande socialister	13
Ett religionshistoriskt studium av socialism	13
En modern ideologi	16
Socialismens natur	23
2. Kulturtraditioner och mytisk politik	33
Politisk kultur	33
Romantisk och klassicistisk socialism	37
Socialismens mytiska politik	42

II SOCIALISTISK IDEALISM

3. Socialismens stil	67
Kronologisk översikt	76
4. Snickarsonens gemenskap	
Arbetets riddare I	79
Ett hemligt socialistiskt ordenssällskap	79
Medeltidsromantik	86
Fraternalism	92
Jesus snickarson	95
5. Kropp och symbol	
Arbetets riddare II	101
Stora sigillet hemlighet	101
Heligt slit	109
De vises sten	113
Tummen	117
Kultur och fritid	119
Att förstå Arbetets riddare	121

6. Myt och utopi	127
William Morris och den romantiska marxismen	127
Klassicistisk utopi: Bellamys <i>Looking backward</i>	132
Romantisk utopi: Morris <i>News from Nowhere</i>	137
Fantastiska och politiska berättelser	141
Ideologi och utopi	150
Livets finrum	153
7. Socialistisk skönhet	156
Walter Crane, socialismens konstnär	156
Dåtidens och framtidens arbete	160
Reflektioner runt arbetssyn	164
8. Ideologi och själavård	171
Socialismens religionskritik	171
Humanism och humanitetsreligion	173
Socialismreligionen	180
Ideologi, makt och motstånd	185
Socialistisk själavård	188
9. Socialistisk idealism, dess karaktär och försvinnande	193
En karaktäristik	193
Från ordenssällskap till fackförening	195
Från ordenssällskap till tankesmedja	197
Från kulturmedproducent till kulturkonsument	200
Från utopi till dystopi och postpolitik	201
Fascism	208
Från idealism till modernism	211
Från idealism till futurismens mytologi	216
Från kristen till areligiös socialism	220
Slutord	222
Appendix	226
Noter	229
Källor och litteratur	302
Om illustrationerna	325
Register	331

Inledning

Socialism som separat, någorlunda enhetlig, social, kulturell och ideologisk rörelse har i runda slängar 150 år på nacken, även om socialistiska idéer och värderingar har en historia som går tillbaka till antiken.¹ Med möjligt undantag för islam århundradet efter Muhammeds död är socialismen – med alla dess underavdelningar av socialdemokrati, kommunism, anarkism och syndikalism – den snabbast spridda ideologiska rörelse vi känner till.²

När jag föddes 1968 styrdes ungefär en tredjedel av världens befolkning av partier som var kommunistiska. Sovjetunionen och dess lydstaten i Östeuropa liksom Kina och närliggande länder i Ostasien regerades av kommunistpartier. I Sydeuropa fanns vid samma tidpunkt mycket starka så kallade eurokommunistiska partier och i många nationer i Västeuropa liksom i länder såsom Israel, Turkiet, Japan, Indien, Australien och Nya Zeeland existerade det under 1960- och 1970-talen starka socialdemokratiska partier vilka ofta innehade den parlamentariska makten.

Förutom att förkroppsligas i partier har socialistiska idéer och värderingar också gjort sig gällande inom andra sociala grupperingar och kulturella riktningar. Mest uppenbar är förstås deras inflytande inom arbetarrörelsen i hela dess bredd, med dess fackföreningar, allmänrösträttsgrupper, konsumentkooperativ, diskussionsklubbar, bildningsförbund, förlag med mera. Socialismen har också frodats inom religiösa organisationer, till exempel bland kristna utopister i 1800-talets Amerika och hos befrielsesteologiska präster i Latinamerika under andra halvan av 1900-talet. Under 1970-talet var ”muslimsk socialism” à la mode.

Jag kunde gå vidare med att nämna socialismens betydelse för antikoloniala befrielseströrelser, avantgardistiska konstnärskotterier, terroristceller, kvinnorrörelsen, freds- och miljörörelsen och humanistiska organisationer. För en religionshistoriker som mig är det av stor betydelse att ingen annan rörelse, möjligen vid sidan av den institutionaliserade akademien och vetenskapen, har gjort mer för att befrämja de moderna

samhällellas sekularisering och för att sprida ”vetenskapstro”, areligiositet, agnosticism och ateism. Om jag skulle börja skissa socialismens effekter på konkreta livsöden, effekter i form av såväl sociala och institutionella ramverk som teknologiska och kulturella skapelser, skulle jag aldrig hinna fram till mitt huvudärende. Rimligtvis kan socialismen beskrivas som, med den marxistiske litteraturvetaren Terry Eagletons ord, ”den främsta reformrörelse som historien har skådat”.³

Faktum är att socialismen periodvis har varit en så stark rörelse att den nästan i helt eget majestät satt agendan för det politiska samtalet – i pamfletten *Socialism and the Churches* från 1908 konstaterar den kristne socialisten John Clifford: ”The whole sweep and trend of the age is Socialistic.”⁴ För den hundratjugofemåriga perioden från instiftandet av Första internationalen 1864 till Berlinmurens fall 1989 är Cliffords iakttagelse på många sätt riktig. Som politisk kraft, idétradition, social rörelse och inspiration till ny moral och konst har den socialistiska kulturen och ideologin varit ett kraftcentrum, inte bara i europeiskt och amerikanskt utan även i globalt samhällsliv.

Sedan ordet ”socialism” kom i omlopp under 1850-talet och framförallt under ”den industriella socialismens tidsålder”, som sociologen Göran Therborn kallar 1900-talet, har det varit ett av de allra viktigaste politiska orden i många stora språk världen över.⁵ Det är rimligt att anta att anslutningen till socialismen i de allra flesta fall har varit baserad på genuin övertygelse, men ibland har det förstås snarare handlat om kosmetika: den för många socialister obscena sammansättningen ”nationalsocialism” vittnar om detta och om ordets popularitet under första halvan av 1900-talet.⁶ ”Socialistnationalism” hade möjligtvis varit en mer passande beteckning.

Den retoriska succén för ”socialism” och besläktade termer började mattas under 1970-talet. Terry Eagleton har konstaterat att den socialistiska *kultur* han lärde känna som ung under 1960-talet nästan är helt försvunnen idag. Det är måhända inte så att framtiden dog 1977, vilket marxisten Franco ”Bifo” Berardi argumenterar för i *After the Future* (2011), men för socialisternas del har det sett mörkt ut alltsedan dess.⁷ Den sångskatt, symbolvärld, tanketradition, klädstil, ”politolekt” och litterära kanon som var den socialistiska rörelsens själ finner vi idag levande i västvärlden enbart hos marginella grupper. I Latinamerika står den sig något starkare. I mumifierad och numera prokapitalistisk form vandrar kommunismen vidare i Kina, medan de gamla kommunistpartierna i Östeuropa så sakteliga börjar få konkurrens av nyare

socialistiska rörelser. Idag är socialismen i Västeuropa och Nordamerika så svag att högern knappt längre ser den som sin huvudfiende och i flera östeuropeiska länder, senast i Ukraina i april 2015, har kommunistiska symboler såsom hammaren och skäran och den röda stjärnan förbjudits.

Denna bok vill bidra till forskningsfältet modern mytologi eller mytografi, det vill säga studiet av hur myter har överlevt, förändrats och alstrats under modern tid. Mer specifikt behandlar boken den socialistiska arbetarrörelsens bruk av mytiska motiv och gestalter från tiden för den första socialistiska revolutionen, Pariskommunen 1871, fram till den internationella socialismens haveri i och med de socialdemokratiska partiernas stöd till den nationalistiska krigshets som ledde fram till första världskriget 1914. Jag kommer i boken att beröra definitionen av socialism, skissa på socialismens återbruk av gamla myter, beskriva existensen av två rivaliserande socialistiska kulturtraditioner, fördjupa mig i två fallstudier samt ringa in och beskriva uppgången och fallet för vad jag vill kalla den kulturella stilen ”socialistisk idealism”. Boken är mer ett bidrag till vidare undersökningar än en systematisk syntes.

Jag har valt att citera svenska översättningar när det handlar om längre citat i den löpande texten. Originaltexten återges då i fotnoterna. Engelska texter som inte finns i översättning citerar jag på engelska, men korta insprängda citat har jag som regel översatt. Jag har gjort undantag för citat ur vissa källor (framförallt *Adelphon Kruptos*), vars typiska stil jag tror läsaren måste se. Tyska och franska översätts, med originaltexten i fotnoterna om det handlar om längre eller viktigare citat.

Stort tack till Nina Björk och Ronny Ambjörnsson som har läst manuskriptet till boken och gett värdefull kritik. För råd och kritik av utkast tackar jag Högre seminariet i religionsvetenskap vid Linnéuniversitetet, Högre seminariet i religionshistoria vid Stockholms universitet samt Högre seminariet i idé- och lärdomshistoria vid Lunds universitet (inte minst Andreas Önnersfors). För hjälp med arkivarbetet tackar jag arkivarie Jane Stoeffler vid Catholic University Archives och arkivarier och bibliotekarier på Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek.

Vi lever i köpmännens tid. Under många sekel – dominerade av bonde- och prästeståndens livsförståelse – föraktades köpmännen. ”Krämarnas”, ”nasarnas”, sätt att se på sina medmänniskor och deras sätt att förtjäna sitt levebröd uppfattades som stötande och ofta som ett utslag för rena lurendrejeriet. Idag är det annorlunda. Vem tänker idag som en bonde? Som en präst? Som något annat än köpare och säljare?

MORGONRODNAD

Denna bok tillägnas mina barn Olga och Linné med förhoppningen om att en strimma av den en gång så livskraftiga kritiken mot köpmännens ideal och livsform ska leva vidare i dessa sista dagar av vad som en gång i tiden var känt som dekadens, det under hurrarop självmedvetna avsågandet av den gren man sitter på.

Beträffande socialister

Ett religionshistoriskt studium av socialism

Det existerar självklart en överskådlig mängd böcker om socialismens tankevärld, marxismens teorier och radikala idéer. Sämre ställt är det med bredare kultur- och religionshistoriska böcker om socialismens kultur, dess formspråk, estetik, symbolik, ritualer och mytologi.⁸

Forskningen har alltså prioriterat socialismens idéer och teorier. Ändå vet vi att ideologier och religioner inte bara sprids och övertygar genom sina klara analyser, välargumenterade bevisföring och skarpa logik. Nej, de vinner i lika hög grad anhängare genom att appellera till känslor, genom att väcka hopp och ge form åt vrede. Socialdemokraten Rickard Lindström framhåller detta i ”Arbetarrörelsens symboler” från 1959:

Utan den nästan mystiska drivkraft, som frihetsgudinnorna och facklorna uttrycka, skulle för övrigt mycket ha fattats i den okuvliga framåtanda, som gjort arbetarrörelsen till en så mäktig beståndsdel av våra dagars samhällen. Icke blott strävan efter ekonomisk trygghet och välstånd samt social likställighet har drivit fram arbetarmassorna utan i minst lika hög grad denna eskatologiska föreställning, att förverkligandet av arbetarrörelsens ekonomiska och sociala ideal i ett slag skulle skaffa mänskligheten frihet och broderskap, rättvisa och fred. Arbetarrörelsens symboler äro tecken på hur mäktig denna föreställning varit.⁹

Socialdemokraternas röda ros, den revolutionära socialismens röda stjärna och anarkismens inneslutande A, liksom mer elaborerade socialistiska mytologier och symboler, talar inte i första hand till vårt förnuft. Förnuftet är inte anledningen till att dessa tecken existerar. Som de förnuftiga djur (*zoon logikon*) Aristoteles definierade oss som, har vi förstås en skyldighet att göra bruk av vårt förnuft, våra sinnen och vår

förmåga till kritisk analys. Men som politiska varelser lyssnar vi på våra hjärtan. Det är inget att beklaga. Vad vi kan beklaga är att så många människor genom historien har indoktrinerats till att inte lyssna på sitt empatiskt bultande hjärta eller sedan barnsben har fått detta organ misshandlat och vanställt. Det är bara i en värld av dehumaniserade och förnedrade människor som vi har anledning att frukta symbolernas känslomässiga kraft, *l'efficacité symbolique*.

Denna studie rör sig inom ett undranfält som stakas ut av följande frågor: Har vi idag en god överblick över de socialistiska traditionernas olika symbolvärldar? Kan vi idag tolka symbolladdade berättelser, myter, statyer, monument och liknande som hör samman med olika socialistiska traditioner? Vilka olika kulturtraditioner, kulturella stilar och teckensystem har existerat inom socialismen? Vilka har dominerat? Varför har vissa symboler fungerat och mångfaldigats där andra har fallerat?

På svenska föreligger flera utmärkta böcker som ligger nära mina intressen, till exempel Tore Frängsmyrs *Framsteg eller förfall: framtidsbilder och utopier i västerländsk tanketradition* (1980), Ronny Ambjörnssons *Socialismens idéhistoria: en inledning* (1984) och *Fantasin till makten! Utopiska idéer i västerlandet under fem hundra år* (2004) och Inga Sannerns *Att älska sin nästa såsom sig själv. Om moraliska utopier under 1800-talet* (1995). Jag vill gärna föreställa mig att jag arbetar i deras kölvatten, även om jag inte når upp till deras lärdom och lätta pennföring. I viss mån är mitt syfte annorlunda än dessa idé- och lärdomshistorikers. Det beror delvis på att jag inte är idé- och lärdomshistoriker utan religionshistoriker.¹⁰

När det gäller socialismens historia kan inte den religionshistoriska brännpunkten ligga på *religiösa* socialister, som man kanske skulle kunna tro. Än mindre på att avslöja socialism som ett slags förvrängd religiös villfarelse. Det är överhuvudtaget inte objektet utan kunskapsintresset som är religionshistoriskt. Intresset innebär en strävan efter att tolka föreställningar, idéer, attityder och mentaliteter som uttryck för olika försök att orientera sig i världen, och samtidigt att relatera dessa föreställningar till sociala intressen och politiska skeenden. Det medför också önskan att förbinda dessa föreställningar, idéer, attityder och mentaliteter med existentiella upplevelser av vanmakt och hopp om hälsa, kärlek, död, gemenskap och meningsfullhet. Religionshistoriker fokuserar vanligtvis i högre grad än andra historiker de känslor, drömmar, önskningar och fantasier som kommer till uttryck i olika ideologiska och kulturella rörelser.

Vidare intar mytiska föreställningar – berättelser om världens och samhällets uppkomst, klanernas hierarkier, könsens skilda uppgifter eller basfödans ursprung – en central roll i varje religionshistorisk undersökning. För mytforskare framstår det som om idéer och värderingar bärs fram mer av suggestiva berättelser än av filosofiska och vetenskapliga utläggningar. I allmänhet lägger därmed religionshistoriker större vikt vid symboliken, den retoriska formen och det visuella uttrycket i en berättelse eller framställning, än idéhistorikerna som fokuserar på tankestoffet. En målning från 1800-talet föreställande Prometheus med fackla i hand kan visserligen avkodas som idén ”upplysning är bra”, men om vi underlåter att intressera oss för varför just den mytiska gestalten Prometheus har valts riskerar vi att missa målningens övriga betydelser och konnotationer: heroisk kamp mot mörkret, försvaret för en humanitetsreligiös livsåskådning, erotiserandet av manskroppen, inte sällan en dos rasism och idealiserandet av ”ariska” drag etcetera. Stilen och symboliken bär i sig på en betydelse.

Dessutom är ritualer och kulthandlingar centrala enheter i det religionshistoriska blickfånget och i det sammanhanget kan man inte förbigå att intressera sig för idéernas, myternas och ideologiernas förankring i kroppens behov: begär, njutning och estetik. En religionshistorisk studie av socialismens historia måste därför bli något annat än ett verk utfört av forskare som studerar idéernas och ideologiernas historia.

Mitt intresse för socialismens historia kretsar följaktligen runt frågor om stil, symbolik, ritualer, mytologi och kultur inom rörelsen. Jag vill av den anledningen inte fastna i diskussioner om socialismens natur och frågor som: Finns det egentligen verkligen *en* socialism eller finns det många ”socialismer”? Är socialismen en över- eller anti-liberalism och hur ser relationen mellan arbetarrörelsens socialism och nationalsocialismen ut? Och så vidare. Men även om jag inte tänker fastna i dessa frågor tror jag att några positionsbenämningar är av nöden.

Självklart har statsvetare – även de tämligen fokuserade på de rena idéernas värld – föreslagit olika definitioner av socialism. Jag ska inte redovisa dem.¹¹ Efter ett försök att placera in socialismen i de moderna ideologiernas sfär, ska jag istället ge några exempel på socialisternas egna bestämningar av rörelsen. Därefter ger jag i efterföljande kapitel en impressionistisk bild av socialismens mytologi i modern tid. I och med det avslutas bokens förberedande del (Panorama). Den delen är en tentativ och översiktlig beskrivning över socialismens ideologier,

kulturtraditioner och mytiska politik. Bokens andra del (Socialistisk idealism) är en mer ingående och detaljerad undersökning av den kulturella stil jag vill kalla socialistisk idealism.

En modern ideologi

Så, var hör socialismen hemma på en karta över moderna ideologier? Låt oss ta avstamp i ett långre citat av den amerikanske författaren Jack London från 1908:

Det är utvecklingens bud. Det är Guds ord. Samverkan är starkare än konkurrens. Den primitiva människan var en ynkelig varelse som gömde sig i klipphålor. Hon samarbetade med andra och förde krig mot sina blodtörstiga fiender, som var konkurrerande djur. Den primitiva människan var ett samarbetande djur och därför höjde hon sig till herravälde över alla de andra djuren. Och sedan dess har människan samarbetat i allt större företag. Samarbetet kontra konkurrensen – en kamp som har pågått i tusen sekler och där konkurrensen alltid har dragit det kortaste strået. Den som enrollerar sig på konkurrensens sida går under. [...] Kom ihåg att utvecklingens ström aldrig flyter tillbaka. Den flyter framåt och den flyter från konkurrens till sammanslutning och från små sammanslutningar till stora, och från stora till kolossala sammanslutningar och den flyter vidare till socialismen som är den kolossalaste sammanslutningen av alla.¹²

Londons beskrivning av socialismens historia är genom sin historiedeterminism närmast mytisk. Skillnaden mellan att uppfatta människans situation som grundpräglad av rivalitet och att se den som genomsyrad av kollektivt bistånd, beskrivs av London som den mest grundläggande motsättningen i historien.

I linje med Londons historia skulle jag till en början vilja placera in socialism på den berömda politiska höger-och-vänster-axeln, vilken jag uppfattar som just skillnaden mellan två olika människouppfattningar. För att terminologiskt understryka den här skillnaden mellan höger och vänster kommer jag att ta hjälp av två distinkta termer, nämligen agonism och mutualism. Agonism (från gr. *ἀγών*, ”tävlan”, jfr antagonism) innebär en föreställning om människans existentiella livssituation som genompyrd av rivalitet och konkurrens.¹³ I moderna ideologier förekommer den agonala människosynen i två grundformer:

Konservatism = tävlan (kamp, rivalitet) på alla livets områden mellan mänskliga *grupper* framstår som ett *ofrånkomlig* faktum. Detta faktum måste alla lära sig leva med. Helt naturligt är det emellertid att människorna samtidigt försöker att i så hög grad som möjligt beskydda ”de sina” från livets kamp. Vilka människor som räknas till ”de sina” varierar hos olika konservativa schatteringar allt efter inriktning och aktuell hotbild. Familjen, släkten, klassen, nationen, rasen eller den religiösa gruppen kan alla komma i fråga. Högsta värden för konservatismen är den egna traditionen, det egna sättet att leva.

Liberalism = tävlan (konkurrens) mellan *individer* är *gynnsam* och måste tillåtas inom livets alla områden: arbete, relationer, forskning, konst etcetera. Inte minst är det viktigt att tävlandet släpps fritt inom, å ena sidan, handel, investeringar och entreprenörskap och, å andra sidan, den egendomslösa arbetarklassens interna tävlan om arbetstillfällen. Enligt liberalismen gynnas utveckling, kvalitet och effektivitet av konkurrens och därmed skapas ett rättvist meritokratiskt samhälle. Individens rätt att utforma sitt eget liv, inklusive rätten att berika sig, är högsta värden.

Den agonala människosynen får sin trovärdighet genom kapitalismens expansioner, teknikutveckling och extrema varuanhopningar, liksom av fenomen som nationella sammandrabbningar och krig, migrationer och populärdarwinism. Konservatismens och liberalismens viktigaste gemensam nämnare är annars försvaret för det privata ägandet av jord, fabriker, maskiner, fastigheter, infrastruktur och patent, så beskrivs det i alla fall från vänsterhåll.

För socialister ter sig den agonala människosynen lika missvisande som otillständig: Willam Morris, den berömde engelske mångkonstnären, deklarerade 1883 i ”Art under Plutocracy”:

Jag är nämligen ”en av dom där som kallas socialister”. [...] Jag håller före att ett tillstånd av konkurrens människa och människa emellan enbart är djuriskt, och att ett tillstånd av samverkan är mänskligt.¹⁴

Och än vassare för han fram kritiken mot agonismen, och antyder att det är specifika materiella villkor som gör denna ståndpunkt rimlig, i ”How we live and how we might live” (1885):

Först och främst måste ni inse att vårt nuvarande system grundas på ett tillstånd av ständigt krig. Är det någon av er som tycker att detta är som det borde vara? Jag vet att ni ofta har fått höra att konkurrens – den nu rådande regeln för all produktion – är något gott och stimulerar människosläktet till framsteg. Men de som säger detta till er borde ange konkurrensen med dess kortare beteckning – krig – om de vill vara ärliga. Ni skulle då fritt kunna avgöra om krig, på annat sätt än en rasande tjur som jagar er genom er trädgård, verkligen stimulerar till framsteg eller ej. Krig eller konkurrens – vilken beteckning ni än väljer – betyder i bästa fall att man till varje pris strävar efter egen fördel på bekostnad av någon annan, och då får man inte ens dra sig för risken att till och med förstöra sina egna ägodelar, i annat fall kommer man säkert att råka illa ut i kampen. Detta inser ni till fullo om det slags krig där människor går ut för att döda och dödas, det slags krig där fartyg till exempel får i uppdrag ”att sänka, bränna och förstöra”, men ni tycks inte vara lika medvetna om detta slöseri med egendom när ni bara bedriver den andra typen av krig, det som kallas handel.¹⁵

Konkurrens mellan nationer, företag och individer är enligt Morris inget annat än krig med andra medel. Samtidens konkurrens framstår som ett av kapitalister och affärsmän bedrivet *classwar* som förslösar resurser och människor.

Motsatsen till agonism vill jag med en term som var i svang under 1800-talet benämna ”mutualism” (från lat. *mutuus*, ”lån”, ”utbyte”, ”ömsesidighet”). Under 1800-talet betecknade termen framförallt anarkisten Pierre-Joseph Proudhons idéer. Föreställningen innebär att människan uppfattas som en varelse som i grunden är inriktad på ömsesidighet. Förutom, naturligtvis, de exempel på ömsesidig hjälp som vem som helst kan iaktta när som helst, på liknande sätt som det inte är svårt att iaktta rivalitet, har mutualism har fått sin intellektuella trovärdighet tack vare bland andra Pjotr Kropotkins uppgörelse med darwinismen i *Mutual Aid: A Factor of Evolution* (1902; *Inbördes hjälp*, 1903).¹⁶

Mutualism = samarbete (ömsesidig hjälp, solidaritet) mellan *individer* och *grupper* är *gynnsam* och måste uppmuntras på livets alla områden (arbete, relationer, konst, forskning etcetera). Tävlan hör bara hemma på sportarenan. Inte minst är det viktigt att samarbete

organiserar arbetslivet eftersom det ligger till grund för samhället i stort.

I socialistiska skrifter betonas ofta att den mutualistiska människosynen självklart tar hänsyn till individernas skiftande förutsättningar att bidra till samarbetet.¹⁷ I det ömsesidiga utbytet bör det vara underförstått att den klene, resurssvage personen inte kan bidra lika mycket som den starke. Socialisterna förstår sig att individen, svag som stark, emellertid enbart kan bli fri och förverkliga sig själv i ömsesidig interaktion med andra jämlika personer.

I boken använder jag genomgående ”socialism” som en brett övergripande paraplyterm. Förutom grupper som rätt och slätt kallar sig ”socialistiska”, till exempel franska *Parti Socialiste*, inkluderar jag i termen, föga kontroversiellt, grupper som självvalt hellre har etiketterat sig ”socialdemokrater”, ”kommunister”, ”anarkister” och ”syndikalister”.¹⁸ Den mutualistiska människosynen har förvaltat franska revolutionens *égalité*, jämlikhet. Revolutionens *fraternité* (broderskap) och *liberté* (frihet) kan användas för att strukturera den axel som skiljer liberalism från konservatism, men slagorden kan också peka på en historiskt betydelsefull klyvning av socialismens ideologi.¹⁹ Genom socialismen i den breda bemärkelsen löper en linje som skiljer en mer *fraternité*-orienterad socialism *i smal bemärkelse* från en mer *liberté*-orienterad anarkism. Medan det i höger-vänster-axeln handlar om en förståelse av, eller attityd till, människans livsvillkor, handlar gemenskap-eller-frihet-axeln snarare om ideal. Broderskap, eller mer allmän gemenskap (*fraternité*), kan handla såväl om visionen om en stabil ordning eller nationell enhet som om drömmen om kommunitaristisk samhörighet och broderlig kollektivism, medan frihet (*liberté*) först och främst bör förstås som individens frihet. Vi kan sålunda teckna en tämligen vedertagen grafisk figur med konservatism i nedre högra hörnet, liberalism i övre högra, socialism *i smal bemärkelse* i nedre vänstra och anarkism i det kvarvarande hörnet.

För att göra oss en mer fullständig bild av den moderna tidens ideologier behöver vi emellertid lägga till en djupaxel. Polerna för den djupaxel jag föreslår är lite svårdefinierade, men instruktiva. På framsidan av ”ideologiernas låda” – på vilken orden konservatism, liberalism, socialism och anarkism redan är inskrivna – handlar skillnaderna om ideologiska målsättningar. Det är ideologier som rationellt genomtänkta och målinriktade idétraditioner.

Baksidan ska däremot förstås som en ”instrumentalisering” av dessa fyra ideologier: polerna yta–djup i boxen förhåller sig som mål till medel. Ideologiernas *medel*, deras sätt att uppnå idealen, tenderar att på ”skuggsidan” förvandlas *till mål i sig*. Det handlar om medel, innovativa tekniker och konstruktioner som har skapats genom modernisering och som möjliggör nya politiska strategier och därmed ideologier som delvis frigör sig från dem på framsidan.

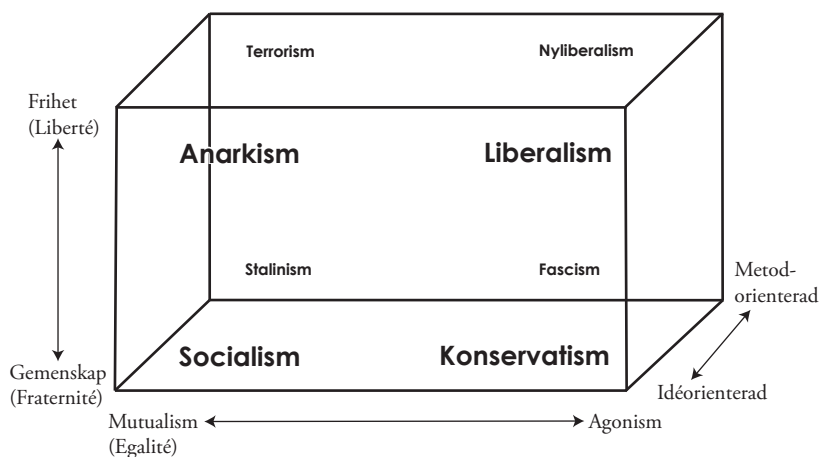
Konservatismens skugga är fascism, inklusive nationalsocialismen. Liksom de konservativa utgår fascisterna från en agonal utgångspunkt: livet är en kamp. Och liksom de konservativa försöker fascisterna mildra effekterna av kampen för den egna gruppen. Eller så försöker de försäkra sig om att där det råder hård rivalitet, som på den kapitalistiska arbetsmarknaden, ska åtminstone ”de egna” klara sig. Liksom konservatismen tonar fascismen ned betydelsen av individens frihet och lyfter istället fram behovet av en stabil och hierarkisk gemenskap.

Men medan konservatismen under 1800-talet och 1900-talet arbetade för att upprätthålla ordningen med hjälp av traditionella metoder såsom etablerade auktoritetens befallningar, referenser till *Bibeln*, bevarandet av kulturarv, monarkins symbolkraft och ett auktoritärt skolväsende, fick fascismen sin karaktär genom att mobilisera massorna med hjälp av moderna medel såsom ny affischkonst, radioutsändningar, massproduktion av uniformer, motoriserad milis, scoutläger för arbetargrabbar och billiga frikårsromaner.²⁰

Väldets metodik, som förstås aldrig har varit greven eller patronen främmande när det handlar om att upprätthålla deras ordning men som åtminstone uppfattats som sista utvägen, fick i fascismen ett egenvärde som bevis på en heroisk livshållning. Väldet ses som en darwinistisk kraft som kan rensa undan de svaga och ynkliga. Fascism är alltså en ideologi där nya medel kombineras med konservativa ideal och där medlen partiellt tar över idealen. Därav oviljan hos det prototypiska italienska fascistpartiet att formulera ett idéprogram. Istället lanserar det sig som främst en ”rörelse”.

Liberalismens skugga är nyliberalismen. Nyliberalism är den ideologi som har gjort ekonomisk frihandel, *laissez-faire* eller ”Marknaden” till ett mål i sig själv. Obeaktat de verkliga effekterna på individens frihetsutrymme blir rätten att tjäna pengar på sitt kapital och sitt ”entreprenörskap” en helig rättighet för nyliberalen. I nyliberalismens närhet återfinns vi ofta hänförelse över allsköns digitala medier och ny informationsteknik – instrument som inte sällan förs fram som

BETRÄFFANDE SOCIALISTER

Ideologiernas låda.

frälsande medel i resan mot en aldrig närmare beskriven men hägrande skön ny värld.

I viss bemärkelse är nyliberalismen verkligen en icke-ism. Inga massor har demonstrerat på gator och torg för nyliberalismen. Den har ingen självklar symbolik eller färg.²¹ Den presenterar sig istället som ”ekonomisk vetenskap” och som ett bortom ideologiernas plakatpolitik realistiskt och administrativt ansvarstagande. Nyliberalismen kan kosta på sig att vara en icke-kultur eftersom kapitalet, näringslivet och arbetsgivarna driver dess frågor genom dagspressens ledarsidor, ekonomireportrarnas åsikter och företagens lobbyverksamhet. Kulturindustris moralpinnar om den påhittige individens rätt och pengar som trollspö för att ”skapa arbete” sufflerar.

Skuggan av socialismen *i smal bemärkelse* är stalinism. Erövrandet av statsapparaten, omsorgen om organiseringen av partiet och den ”rationella” planläggningen av samhället i standardiserade moduler, den så kallade sociala ingenjörskonsten, får en egen logik och drömmen om ett kommunistiskt, det vill säga klasslöst, samhälle blir ett allt avlägsnare mål. Industrialisering tenderar att bli ett fetischistiskt självändamål. Byråkratisering, militarisering och vapenfetischism är andra framträdande drag inom stalinismen. Därav motståndarnas fältrop om ”socialism med mänskligt ansikte”.

Vilken är anarkismens skugga? Ordet ”anarkism” äger självt en sinister klang och har sedan slutet av 1800-talet ofta använts som ett skällsord. Men anarkism är namnet på en betydande ideologisk strömning som haft stort inflytande såväl inom en bred arbetarrörelse speciellt i Sydeuropa och USA som bland intellektuella och konstnärer. Strömningens anhängare har ofta beskyllts för våldsförhållande, naiv ”spontanism” samt arrogant och kontraproduktiv individualism. Beskyllningarna har som regel varit oförskyllda, men det betyder inte att de alltid har varit det.²²

Anarkismens skuggideologi är terrorism. Ordet ”terrorism” går tillbaka på franska revolutionens jakobinska regim, *La terreur*, som på svenska blir ”skräckväldet”. Den tidens ”terror” handlade kvintessentiellt om att skilja huvudena på revolutionens verkliga eller påstådda fiender från deras kroppar. Den moderna terroristen använder däremot den egna kroppen som ett verktyg i den politiska kampen. I brist på andra verktyg såsom pengar, propagandaapparater och stöd från någon massrörelse eller krigsmakt använder självmordsbombarna sina kroppar för att bekämpa den rädsla, oro och uppgivenhet som är den styrande maktens agenter.

Under slutet av 1800-talet lyckades faktiskt de anarkistiska ”dynamitarderna” Ignacy Hryniewiecki, Sante Geronimo Caserio, Gaetano Bresci och Leon Czolgosz ta livet av den ryske tsaren Alexander II (1881), den franske presidenten Marie François Sadi Carnot (1894), kung Umberto I av Italien (1900) respektive den amerikanske presidenten William McKinley (1901). Anarkisten Émile Henrys försvarstal innan han giljotinerades 1894 kan tas som exempel på anarkisternas retoriska legitimering av våldsanvändningen. Henry straffades för att i avsikt att döda så många ”borgare” som möjligt ha detonerat en bomb på ett café i Paris. Enligt Henry var sprängningen en hämnd för de nio arbetare i Fourmies som 1891 hade skjutits ner av militär under ett av historiens första förstamajfrändan, i sin tur till åminnelse av Haymarketmassakern i Chicago 1886:

I det skoningslösa krig som vi har förklarat mot borgerligheten ber vi inte om att bli skonade. Vi utdelar död och vi uthärdar det. Jag väntar därför likgiltigt på domen. Jag vet att mitt huvud inte är det sista ni kommer att hugga av. [...] Hängda i Chicago, halshuggna i Tyskland, garrotterade i Jerez, skjutna i Barcelona, giljotinerade i Montbrison och Paris – våra döda är många. Men ni kan inte

förstöra anarkismen. Dess rötter når djupt. Den föds i ett samhälle statt i förfall. Den är en våldsam reaktion mot den etablerade ordningen. Den företräder den strävan efter jämlikhet och frihet som kommer att upplösa den nuvarande makten. Den är överallt. Den är okuvlig och till slut kommer den att övervinna er och döda er.²³

Anarkisternas och anarkosyndikalisternas emfas på direkt aktion, handlingskraft, revolutionsromantik och spontanitet gav under åren runt första världskriget upphov till den så kallade nationalsyndikalismen och närliggande tankeströmningar som blev viktiga komponenter i bildandet av den italienska fascismen.²⁴ Sedan dess har terrorism allt mer blivit ett verktyg för den politiska högern, antingen i skepnad av fascistiskt och fundamentalistiskt våld eller i form av statsterrorism.²⁵

Socialismens natur

Klass och ekonomisk ordning

Efter mitt försök till en övergripande positionering av socialismen ska jag här redogöra för några olika sätt på vilka socialister själva har velat bestämma socialismens kärna. En möjlig startpunkt för att noggrannare bestämma socialismens natur är att närma sig den sociologiskt eller, med en mer politisk än vetenskaplig term, syndikalistiskt. Socialismen framstår då som det sätt varpå lönearbetarna organiserar sig under "kapitalismen", ett ord som kom i omlopp ungefär samtidigt som "socialism", det vill säga under 1880-talet.

Den socialistiska rörelsens fundament sägs vara arbetarnas gemensamma ansträngning att försöka hävda sina intressen under konkurrensens vinande piska, att hävda sig genom att inkludera alla egendomslösa arbetare som är utsatta för varandras konkurrens i en och samma solidariska och jämlika gemenskap. Historikern Geoff Eley redogör i *Forging Democracy: The Left and the Struggle for Democracy in Europe* (2002), med insprängda referenser till historikern Raymond Williams, för betydelsen av "socialism" från mitten av 1800-talet:

As the term "socialism" entered into general currency after 1850, this was the transition it was used to express. "Social" came to signify something more than the common system of institutions and relationships in which people lived and started to imply a desirable contrast to the emergent capitalist form of society. It came to mean